

HUBERT ILDIKÓ

Baróti Szabó Dávid (1739–1819) prédikációi

A költő, nyelvújító (jezsuita szerzetes, majd világi pap) több száz verset írt a hosszú élete során. S bár kéziratos hagyatékának sorsáról nem sokat lehetett tudni, amíg költeményeinek kiadásra előkészítésekor elő nem került néhány más műfajú kézírata. Prédikációit nem tartotta számon a szakirodalom, mert létükről korábban nem voltak információink. Életrajzában olvasható, hogy a jezsuita rend 1773-as feloszlatásáig a szerző pap-tanárként működött az ország különböző rendházaiban. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrizte meg Baróti Szabó 24 latin és 19 magyar egyházi beszédének kéziratát. Tanulmányomban a költő magyar nyelvű prédikációit mutatom be. A kéziratok dátum nélküliek. Valószínűsíthető, hogy ezek a prédikációk az 1773-as évek előtti időkben keletkeztek. A pályakezdő pap-tanár prózai íráskészségét ismerhetjük meg belőlük.

Baróti Szabó Dávid exjezsuita szerzetes föllett verseinek kéziratos forrásait, ikonikus költeményének, az *Egy' Le-dőltt Dió-fához*nak a variációit több más költeménnyel bemutattam 2019-ben az egi Scriptorium konferencián.¹ Ugyanezen év novemberében az MTA Kézirattárából egy kötetnyi, nagyjából eddig ismeretlen verset könyv alakban is közzétettem.² 2023-ban megjelent a verseinek kritikai kiadása.

Baróti Szabó verseivel foglalkozván többször elgondolkoztattott, vajon prózát hogyan írt volna. Ugyanis egyik kötetében, a tavaszról szóló költeménye után folyó beszédben is közzétette a versében leírtakat.³ Ez az alko-

¹ HUBERT Ildikó (2022), Baróti Szabó Dávid (1739–1819) kéziratban fennmaradt versei. In BOROS István (szerk.), *Cura scriptorum. III. Scriptorium konferencia. Eger, 2019. május 22–23.*, Budapest – Piliscsaba, Szent István Társulat – Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet. (Scriptorium, 3.). 97–108; BARÓTI SZABÓ Dávid (2023), *Költeményes munkái*. I–III, sajtó alá rendezte HUBERT Ildikó, a latin szövegeket gondozta SZELESTEI N. László, Barót, Tortoma Kiadó.

² BARÓTI SZABÓ Dávid (2019), *Futó versek 1810, Munkapéldány*, sajtó alá rendezte és az utószót írta HUBERT Ildikó, Budapest, Szépirodalmi Könyvműhely.

³ BARÓTI SZABÓ Dávid (1802), *Meg-jobbított, 's bővített költeményes munkái. II.*, Komárom, Weinmüller. 95. Autográf kézírata: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 1394/1, 10v–11.

tása valóban szép próza, bár a műfaji elnevezést (széppróza) ekkor még nem használták.

„Gyönyörű Tavasz! kellemetes vagy Te mindenütt: Mindenhol meg-újítod a' vad téltől haldoklóba-hozott Természetet: fel-szabadított a' jég' szorítvány'aiból a' patakotskákat: ártatlan zöldségre, mosolygó virágotskákra fakasztd a' gyenge szellők' lehelletitől melegedni kezdett földnek kebelét: meg-indított a' fákból az el-alutt nedvet: fel-hajazod árnyék-vetésre az erdőköt: éneklésnek eresztet a' madarkák' nyelvét: ki-vezetted a' Föld-mivelőt a' mezőkre. De Virten, a' magában-is leg-ékesebb Virten leg-gyönyörűségebbek a' te munkáid. Itt a' tiszta, egészség-tápláló, életet hosz'abbító levegő; ebben a' meg-számlálhatatlan madarak zengedező karai; a' kékelő völgyekkel közlött menedékes dombok; itt Bakkus' birtoka; amott Ceres' ki-terjedett öröksége; elől a' szigonyos Neptún' tanyája; a' vad réztéktől el-borítottatott halas Zsitvának tekéntete; a' Dunán fel-alá-szállani kezdett hajók' sokasága; egy'ik oldalról tegzes Diána' vadas udvara; a' másíkról Pán' számtalan ki-induló göbölje; hátul a' juh-nyájákat legeltetőknék zengő sípjai, 's ezer ilyenek, minémű vígaságok! etc.”

Ismeretes, hogy a jezsuita képzésben, a több mint egy évtizedig tartó tanulmányi időben alapos retorikai tudást kaptak a rend növendékei, és pályájuk során mindennek nagy hasznát is vették. Azzal, hogy Baróti Szabó Dávid hagyatékában vannak-e prózai munkák, például prédikációk, a szakirodalomban nem találkoztam, pedig kézenfekvőnek tűnik, hogy egy lelkes pályán lévő személynek prédikálnia kellett. Ez irányú tevékenysége azonban nem érdekelte az irodalmi-nyelvészeti munkáival foglalkozókat; őket lekötötte az újdonságot jelentő időmértékes verselésben megírt kötete. Hagyatékának hova kerüléséről sem sok információval rendelkezünk, ezért volt meglepetés, amikor Marton-Horváth Mária felhívta a figyelmemet Baróti Szabó Dávid kézirat predikációira, amelyek Esztergomban, a Főszékesegyházi Könyvtár kéziratái között találhatók.⁴

Az autográf kézirat együttes két részből áll a címlapra írtak szerint: „Baróti Szabó Dávidnak 19 magyar egyházi beszéde (saját kéziratja) és Baróti Szabó Dávidnak 24 deák egyházi beszéde.” A cím nem tőle származik. Együttes terjedelmük: 158 pagina.

A prédikációk a sokoldalú Majer István kanonok (1813–1893) hagyatékából származnak, akinek 1200 kötetes, vegyes anyagú kolligátumgyűjteményét is itt őrzik. Majer pedagógiai tevékenységének nyoma, hogy a kötés

⁴ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MS.V.363. Marton-Horváth Máriának ezúton is köszönetet mondok.

nélküli kéziratok borítójául az esztergomi mesterképző intézet növendékei által 1847-ben készített gyakorlórajzokat tartalmazó papírt használt fel.⁵ Majer Istvánt Baróti Szabó egy-két versének és bizonyos hagyatékának közreadójaként is számontartjuk.⁶

Jelen írásomban Baróti Szabó Dávid magyar nyelvű prédikációit mutatom be, kiemelve közülük a Szent József-napit.

A magyar nyelvű prédikációk 67 lapján az autográf írás igen apró betűs, sűrűn teleírt. Már Kazinczy Ferenc is azt jegyezte fel visszaemlékezésében, amikor meglátogatta Baróti Szabót Kassán, hogy „verseit a’ levelek’ borítékjaikra olly apró betűkkel írogatja, hogy azokon mesterség elmenni”.⁷ Több befejezetlen prédikációt is tartalmaz a kézirat. A tizenhárom meglévő prédikációból hatnak a szövege teljes. Az alábbi ünnepekre íródtak/íródhattak (a hiányos kézirat miatt néhol csak a tartalmából következtethetünk a beszéd megtartási idejére):

„Nagypéntek, Húsvét vasárnap, Húsvét után első vasárnap, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe, Virágvasárnap, Szent József napi beszéd, Úrnapi beszéd [?] az Oltári szentségről, Advent negyedik vasárnapja, Szent János ünnepe, Kiskarácsony [?] vasárnap [Jézus körülmetélése], Hetvenedvasárnap [Szent Annáról], Vízkereszt napja, Szent József nap.”

Az egyes prédikációk terjedelme a két és fél (számozatlan) laptól a négy és fél, öt lapig terjed, s ha figyelembe vesszük Baróti Szabó kézírásának apró betűit, akkor hosszú ideig tarthatott egy-egy prédikációja.

Keletkezési idejére ugyancsak következtetni lehet. Terminus ante quem: Baróti Szabó Dávid talán 34 éves koráig vethette papírra ezeket a prédikációit, amíg a rendjét nem oszlatták fel, vagy amíg az 1777-es, első verseskötete meg nem jelent. Mi árulkodik erről? 1773-ig – végignévezve tanuló- és tanári éveinek helyszíneit, ottani feladatait – láthatjuk, hogy Baróti Szabó élte a rend által meghatározott, ellenőrzött életét. A rend feloszlátása után világi papként állást keresve kellett boldogulnia. Nem ideális évek ezek a retorikailag kidolgozott prédikációk írására, bár nem zárható ki az sem. (Kassán egészen a nyugdíjazásáig tanár volt, és szabadidejében versesköteteit és nyelvészeti munkáit adta ki, fordításokat végzett. Ezért tettük korai éveire a prédikációk írását, esetleg egri tartózkodási idejére [1765/66], ami-

⁵ A rajzok készítői: Martini József és Zsákovits Ferenc.

⁶ Például *N. Tiszt. P. Dudási Antal Director, s egyszer[smind] Profeszsor Úrhoz*, 1795. A verset Majer István 1856-ban az *István bácsi Naptárában*, a „Tréfák mezeje” rovatban tette közzé „a szerző kézírataiból”.

⁷ KAZINCZY Ferenc (2015): *Magyarországi utak*, sajtó alá rendezte ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. (Kazinczy Ferenc művei). 28. https://real-eod.mtak.hu/2555/1/Kazinczy_Magyarorszag_i_utak.pdf (2024. 10. 10.).

kor a költészettan tanára és a diákok vasárnapi hitszónoka volt. Talán ez [is] ösztönözhetette a szabályosan megszerkesztett prédikációk írására.)

A Szent József-napi beszéde⁸ szinte illusztrálja, hogyan kell egy jó prédikációban gondosan megtervezni a bibliai textus magyarázatát, annak tagolásánál a tanult elmélet gyakorlatban való rögzítését: „En mind a’ kettőt midőn rövideden folytatom, tsendes halgatást kérek” (az utóbbi tagmondatot nemcsak a propositio végén, hanem többször is megismétli), vagy rögtön az elején: „En mindazonáltal, hogy a ki szabott órát fellyül ne haladjam, úgy határozom beszédem...”, s megjelöli a célkitűzését, vagy figyelmezteti képzeletbeli hallgatóságát, hogy „Ime beszédem tárdja” stb. (Nem mindegyik prédikációjánál találkozhatunk ezzel a kidolgozottsággal!)

Baróti Szabó pap kortársa volt Ányos Pál (1756–1784) és Verseggy Ferenc (1757–1822) – mindkettő pálos szerzetes és költő –, akiktől szintén maradtak fenn prédikációk.⁹ Horváth Konstantin írta Verseggy Ferenc prédikációiról: „A beszédek formája, szerkesztési módja teljesen a régi iskola szabályait követi. Mindegyikben, szinte sematikusan, megvan az exordium, propositio, partitio, I. pars, II. pars, epilógus.”¹⁰ Összevetve hármójuk egyházi beszédeit elmondhatjuk, hogy formailag hagyománykövetők voltak, tartalmi feldolgozásuk módja – habitusuk, tehetségük, politikai nézetük, prédikációjuk célja stb. különbözősége alapján – azonban lényegesen eltér. Például Horváth Konstantin a prédikációkban Verseggy „lelki fotográfiáját” látja.

Baróti Szabó magyar nyelvű prédikációtöredékeit vagy azok egészét olvasva nem tarthatjuk váratlannak későbbi, a költészet nyelvén való megszólalását. Ezek a prédikációk néhol retorikai szövegbe rejtett lírai fogalmazványok a barokk kor stílusában.

Érdekes őket olvasni a lírai életmű ismeretében. Nem azért, mert bár a költői látásmód ezekben a prózai szövegekben is jelen van, hanem mivel a költészetében, a betegségében Szűz Máriához forduló verseken kívül, nincsenek úgynevezett vallásos, istenes költeményei. A keresztény morál valamennyi írásában jelen van, de annak egyértelmű nyomával, amellyel kortársai vádolták – hogy túlságosan jezsuita –, csak a későbbi, felvilágosodásellenes, politikai hangütést tartalmazó verseiben találkozhatunk, itt még nem. A jelen prédikációit jellemző gazdag érzelmvilág csak a hazafias témájú és tanítványához (Pyber Benedekhez) szóló alkalmi verseiben szólal

⁸ Valamennyi prédikációtöredék ugyanabban a lapszám nélküli levéltári anyagban található: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MS.V.363. (Lapszám nélküli.)

⁹ JANKOVICS József – SCHILLER Erzsébet (2009), *édei* = „Édes Fiaim... Figyelmezzetek!”: Ányos Pál egyházi beszédei, Veszprém, Művészetek Háza. (Vár Ucca Műhely könyvek). 89–91. HORVÁTH Konstantin (1928), Verseggy Ferenc prédikációi. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 38, 1–2. 95–100.

¹⁰ HORVÁTH 1928: 96.

meg. A szerzetbe lépett (és lényegében szerzete feloszlata után is abban maradó) ember érzelmi megnyilvánulása sokkal visszafogottabban szólal meg lírájában, mint prédikációiban.

Az a lírai szerepjáték, amely lehetőséget adott Baróti Szabónak, hogy a bibliai szöveget képzeletével kitágíthassa, szépirodalmi igénnyel megfogalmazhassa – jöllehet ezt a fogalmat, ahogy fentebb már utaltunk rá, még nem használták a barokk korban –, már jelzése annak az érzékenységnak, amely később célt találva magának az irodalom útjára terelte az exjezsuitát. Ám prédikációiban a retorikai elemek (mint például a sok költői kérdés, ismétlődés, jelzőhalmozás, felkiáltás, képzeletbeli párbeszéd stb.) kevésnek bizonyultak volna a hatásos szövegalkotáshoz, ha nincs meg fogalmazványai-ban az a magával ragadó erő, amellyel közel tudta hozni hallgatóságához a hitbéli meggyőződését, lelki rezdüléseit, néha naiv magyarázathoz is eljutva. (Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy mintaprédikációkat vagy florilégiumot használt, esetleg gyermekkori ferences prédikációk emléke idéződött föl benne egyházi beszéde írásakor.) Ez utóbbira kedves példa a Szent József és a gyermek Jézus, apa–fiú bensőséges szeretetét bemutató szövegrészlet, amelyben nem nehéz megsejtenünk a fiatalembert otthonából elkerülő Baróti Szabó érzéseit is:

„Ugyan is ha az egy szűzet ki veszük, ki volt Jósefnél Jesussal, kinek kedves nevelője volt, mélyebb társalkodásában? eztet karjain többször ki hordotta? ölébe édesdedebben annyiszor ki fogta? gyakrabban ki ölelgette, tsókolgatta? Ki örvendezhetett vele, ki rendelhetett, parantsolhattott vele barátságosabban? Ki volt, a Szűz Anyán kívül, a' ki Jesust olly igazán, annyi okokból, mint Jósef, magáénak mondhatta volna? [...] Tudom ugyan, 's meg vallom, hogy az örök Igének üdöbéli fogontatása egyedül a Sz. Lélek munkálkodása; tudom hogy ezen nagy titok atya nélkül vitetett végbe; de egyszersmind nem kételkedhetem arról is, hogy mivel valóságos férje volt azon Szűznek, kitől született a meg testesült Isten, eztet Jósef magáénak, tulajdonának szinte úgy mondhatta, valamint magáénak mondhattya kiki azt, a' mi saját kertében, szántóföldében termik, bátor azon természe[t] semmi okot nem adott.”¹¹

Baróti Szabó prédikációira jellemző, hogy utalásaiban a Biblia mellett mértéket tartva használ tekintélyeket (Szent Bonaventura, Szent Bernát, Szent Anzelm, Szent Ágoston stb.), s azokat is belesimítja mondandójába. Nem színesíti exemplumokkal, világi megtapasztalásokkal témája kifejtését; a Biblia szövegéből néz ki a világra, és erre biztatja hallgatóságát is: „Képezünk magunkban, mintha velünk történnék meg” (8), azaz ezt a jezsuita

¹¹ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MS.V.363. (Lapszám nélküli.)

módszert akarja elsajátíttatni hallgatóságával, hogy ne csak a bibliai események szemlélői legyenek, hanem az ó- és újszövetségi sorsok átélői, szereplőtársai is. (Baróti Szabó fordítóként Sidronius Hosschius *A szenvedő Krisztusról* írt elégiaciklusában vagy a *Szent Péter siralmaiban* 1811-ben ezt már művészi színvonalon tudta megtenni! Ezek a munkái is kéziratban maradtak fenn.) S ezzel már jeleztük is, hogy Baróti Szabó inkább hallgatósága érzelmeit akarta mozgósítani, olykor felkorbácsolni, mintsem elvont teológiai hittételek logikai racionalitásával értelmezni a bibliai textust.

„Tsudálkozni fogtok talán Szerelmesim” (12) kezdi a *Húsvét utáni első vasárnapi* prédikációját. (Verseghy Ferenc prédikációiban is ugyanez a megszólítás jelenik meg, amelyről Horváth Konstantin azt írja, hogy ezek a régebbi formulák, míg az újabbak, legalább is Verseghynél, „Krisztusban kedves Atyámfiai!”.¹²)

Hogy kik lehettek a hallgatói Baróti Szabónak, a megszólításából nem derül ki. Más helyen sem utal erre a fogalmazványként fennmaradt prédikációkban. Az a felforgatott szórend, amely segíti az időmértékes verselés szabályainak betartását, a prédikációiban nem jelenik meg. Egyszerű, örömteli magyarázatokra törekszik.

Mária és József jegyességét, azaz a szentek jegyességét úgy magyarázza, hogy párhuzamot von a mindennapok emberének házassága, a lánynak férj keresése és a Máriának szánt József kiválasztása között. Baróti Szabó (Szent Ignác útmutatásait alkalmazva) előhív magából egy valós tapasztalatot, amelyhez viszonyítani tudja a szakrális dimenziót:

„Únalmas volna azt is hosszason vitatni, melly vigyázással légyek ezek, midőn Leányokat vagy el hagyák jegyeztetni, vagy férjhez menni: mint meg vizsgálják előbb a' férfinak eredetét, állapotját, értékét, testi állását, 's főképpen erköltsét, jóra, vagy roszra való hajlandóságát? nemde ha képes volna, leg hatalmasb, leg szebb, leg jobb értelmű 's indulatú vő legényt választanának? [mármint a lány anyja, apja].”¹³

Ehhez a földi körütekintéshez képest József kiválasztása sem vaktában, gondatlan hirtelenségből vagy történetből lett, hanem isteni okosságból történt – hangsúlyozza a prédikáció szerzője, mert „nem tsak vér szerént való atyafiságra” van hasonlóság Szent József és Mária között, hanem sok másban is.

¹² HORVÁTH 1928: 98.

¹³ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MS.V.363. (Lapszám nélküli.)

Egyes szám első személyben, szinte atyai hangnemben erősíti a Mária-nak Józsefben vetett bizalmát Jézus korának idejét jelenként átélve:

„Néked is, hogy illy különös szentséggel tündöklő ferfitől jegyeztetél el, szíviünköl örvendünk ó tisztaságos Szűz! Nintsen miért tarts tőlle: Szűz ő is, az is léssen: bátran meg jelenhetsz övele az emberek közt, otthon vele egyedül bátran mulathatsz. Olly szövetség fog lenni köztetek, valamint az hóldnak a' nappal: [...] szűzen fogsz élni Jósef jegyeseddel, valamint szűzen élnek a' méhek egy kosárban: Meg elégszik aval Jósef, hogy úgy szolgállyon néked, valamint szolgál a' szilfa a' szőlőnek, a' melly ezt magának mintegy társul veszi, nem más végre, hanem hogy az házasság terhét viselje, hordozza, nem pedig hogy gyümölsét szedje, hasznát érezze.”¹⁴

Prédikációjának – még így, olvasva is – dinamikája van pergő kérdéseitől¹⁵ (legtöbbször hármat is feltesz) vagy ironikus kiszólásától,¹⁶ azoktól a fokozásoktól, amelyekkel a személy, esemény rendkívüliségét érzékelteti¹⁷ szinte az édességes stílust súrolva (vagy talán épp a lélek szárnyalását?).

S végezetül, Baróti Szabó több megmaradt prédikációjában olvasható a prédikációt záró fohásza, könyörgése.¹⁸ Ezek a voltaképpeni imák; már a XVI. századtól fellelhetők nyomtatott prédikációs/posztillás köteteinkben, ahogy kéziratok forrásokban is. Mind a nyomtatott, mind a kéziratok anyag feltárása sok véletlentől függ, de a kutatói utalások egyértelműen jelzik, hogy számbavételük ugyanolyan fontos, mint a nyomtatott imakönyvek imái.

¹⁴ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MS.V.363. (Lapszám nélküli.)

¹⁵ A gonoszság megbánására így ösztökél: „[...] meg érdemled-e, hogy szíjjade levegő eget. meg érdemled é hogy le ne töröltessél á föld színéről? nem félsz é, hogy minden szempillanatban pokol[ba] le ne vettessél?” (11.)

¹⁶ „Hát ti kedves tanítványok hová lettetek? Hát néked Péter miben szegte meg kedvedet [Jézus], hogy ötet, egy hitván Leányzó szavára meg rettentvén, olly gyalázatosan meg tagadnád?” (13.)

¹⁷ „Jobbnál jobb, szebbnél szebb, nagyobb nál nagyobb mindaz, amit Szent József bemutatásánál elmond; Mária a szűzek szűze” – nyomatékosítva, kétszer egymás után stb.

¹⁸ Például: „Te azért dütsőséges Sz. Anna, Isten Annának áldott Sz. Anyja, magass Mennyrországból tekénts reánk, kik még a siralom völgyében nyomorgunk: jusson eszedbe húsz esztendő magtalanságod, mellyet olly nagy álhatalossággal szenvedtél: és mivel magad példából is tudod e világon való nyomorúságokról, és azoknak terhét; nyerj nekünk Istentől hathatos kegyelmet azoknak békeséges tűrésére. Mutasd meg kiváltképpen az Atyákhoz, és Anyákhoz anyai könyörületeségedet. Kérj Istentől ezek Szent malasztot, hogy gyermekek fel nevelésében nyomdokidat úgy kövessék, hogy magzattyokkal együtt ők is te veled örökké fel magasztaltassanak a' mennyei dütsőségben. Amen.” (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MS.V.363 [lapszám nélküli].)

Összegezve, Baróti Szabó Dávid előkerült prédikációi, mivel (feltételezésünk szerint) életének korai szakaszában keletkezhettek, szorosabban kapcsolódnak a tanulmányaihoz. Tartalmukban – ellentétben kortársai, Ányos Pál és Verseghy Ferenc beszédeivel – nem reflektálnak a kor eseményeire; megmaradnak az általános erkölcsi morálra hivatkozásnál. Néhol naiv magyarázata, valószínű, gyermekkorából eredeztethető. Érzelmi melegsége, amellyel a Biblia történeteit értelmezi, talán a hallgatóságához igazított. Íráskészsége már ezekben a magyar nyelvű prédikációiban megmutatkozik.

ILDIKÓ HUBERT

Sermons of Dávid Baróti Szabó (1739–1819)

The poet-linguist Dávid Baróti Szabó, a former Jesuit monk who later became a secular priest, wrote hundreds of poems over his long life. Although little was known about the fate of his manuscript collection, recent discoveries of his manuscripts in various genres have come to light in preparation for publication. His sermons had not been documented in the literature because their existence was previously unknown. According to his biography, Baróti Szabó served as a priest-teacher in various monasteries across the country until the Jesuit order was dissolved in 1773. The Esztergom Cathedral Library has preserved manuscripts of 24 Latin and 19 Hungarian ecclesiastical sermons by Baróti Szabó. In my lecture, I will present his sermons written in Hungarian. These manuscripts are undated, but it is likely that they were composed before 1773. They reveal the young priest-teacher's skill in prose writing.